

MAHSULOT TANNARXINI PASAYTIRISHDA XARAJATLAR TAHLILINING O‘RNI**Ahtamov Mirzabek Ilhom o‘g‘li****Andijon davlat texnika instituti****“Buxgalteriya hisobi va audit” yo‘nalishi 4-kurs talabasi**<https://doi.org/10.5281/zenodo.20309486>

Ishlab chiqarish xarajatlarini tizimli hisobga olish va ularni tahlil qilish zamonaviy korxonalarda mahsulot tannarxini kamaytirish va resurslardan samarali foydalanishning asosiy vositasi sifatida qaraladi. Har bir ishlab chiqaruvchi uchun xarajatlar strukturasi aniq bilish va ularni doimiy monitoring qilish strategik va operatsion qarorlarni asosli qilish imkonini beradi. Tizimli hisoblash orqali xomashyo, energiya, ishchi kuchi, texnologik jarayonlar va transport xarajatlari segmentlari alohida kuzatiladi, bu esa mahsulot tannarxini optimallashtirish uchun muhim shartlarni yaratadi. Avvalo, ishlab chiqarish xarajatlarini tizimli hisobga olish resurslarni samarali boshqarishga xizmat qiladi. Masalan, xomashyo sarfini kuzatish orqali ortiqcha iste‘mol va isrof aniqlanadi, energiya iste‘moli monitoringi orqali elektr va issiqlik resurslaridan optimal foydalanish yo‘llari ishlab chiqiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Germaniya va Shvetsariya korxonalarida ishlab chiqarish xarajatlarini real vaqt rejimida kuzatish orqali resurslarni tejash 10–15% ga yetgan, bu esa mahsulot tannarxini sezilarli darajada kamaytirishga imkon bergan. Shu bilan birga, tizimli xarajat hisobini yuritish jarayoni ishlab chiqarish jarayonida material va ishchi kuchi sarfini optimallashtirish, keraksiz operatsiyalarni qisqartirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Xarajatlar tahlili mahsulot tannarxini kamaytirish mexanizmlarini aniqlashda muhim rol o‘ynaydi. Raqamli hisob tizimlari va ERP platformalari xarajatlarni segmentlash, ishlab chiqarish jarayonidagi tendensiyalarni tahlil qilish va potentsial tejash yo‘llarini aniqlash imkonini beradi. Masalan, ishlab chiqarish liniyalaridagi ortiqcha xomashyo sarfi aniqlanib, materiallarni qayta ishlash yoki takroriy foydalanish yo‘llari ishlab chiqilishi mumkin. Shu bilan birga, energiya samaradorligini oshirish va ishchi vaqtini optimal taqsimlash orqali ishlab chiqarish tannarxini kamaytirish mumkin. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli va tizimli xarajat monitoringi korxonalarda mahsulot tannarxini 8–12% ga kamaytirishga xizmat qilgan.

Ishlab chiqarish xarajatlarini tizimli hisobga olish strategik qarorlar sifatini oshiradi. Korxonah rahbariyatiga xarajatlar bo‘yicha aniq ma‘lumotlar taqdim etilishi, ishlab chiqarish hajmini, resurslar taqsimotini va narx siyosatini optimallashtirish imkonini beradi [1]. Masalan, AQShdagi sanoat korxonalarida ERP va moliyaviy tahlil tizimlari yordamida ishlab chiqarish xarajatlari real vaqt rejimida kuzatiladi, bu esa rahbariyatga resurslarni qayta taqsimlash va mahsulot tannarxini pasaytirish bo‘yicha tezkor qarorlar qabul qilish imkonini yaratadi. Shu tarzda xarajatlar tahlili strategik qarorlarni asosli qilish va bozor raqobatbardoshligini oshirish uchun zaruriy vosita sifatida ishlatiladi.

Tizimli xarajat hisobining amaliyoti operatsion samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Masalan, ishlab chiqarish jarayonidagi energiya yoki xomashyo ortiqcha sarfi aniqlansa, tizim avtomatik signal beradi va tegishli choralar ko‘riladi. Shu bilan birga, ishlab chiqarish jarayonidagi kechikishlar, mahsulot sifatidagi pasayishlar va resurslarning noto‘g‘ri ishlatilishi oldini olish mumkin. Raqamli tizimlar orqali xodimlar faoliyati monitoring qilinadi, ishlab chiqarish bo‘linmalari samaradorligi baholanadi va ortiqcha xarajatlarni kamaytirish uchun chora-tadbirlar ishlab chiqiladi.

Ishlab chiqarish xarajatlarini tizimli hisobga olish moliyaviy shaffoflikni oshiradi. Xarajatlar, resurslar va ishlab chiqarish jarayonlari bo'yicha to'plangan ma'lumotlar rahbariyat, auditorlar va investorlar uchun mavjud bo'ladi [2]. Bu korxonada ichidagi shaffoflikni ta'minlaydi, auditorlik jarayonlarini soddalashtiradi va moliyaviy qarorlarning sifatini oshiradi. Shu bilan birga, xarajatlarni tizimli tahlil qilish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va mahsulot tannarxini kamaytirish orqali korxonada raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshiradi. Shuningdek, tizimli va raqamli xarajat hisob tizimlari ishlab chiqarish jarayonlarini integratsiyalash va avtomatlashtirish imkonini beradi. ERP, MES (Manufacturing Execution System) va moliyaviy tahlil platformalari bir-biriga ulanib, ishlab chiqarish jarayoni, moliya va marketing ma'lumotlarini birlashtiradi. Natijada rahbariyat mahsulot tannarxi va ishlab chiqarish xarajatlarini aniqlik bilan kuzatishi, resurslarni tejash va strategik qarorlarni asosli qabul qilishi mumkin.

Zamonaviy sanoat korxonalarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish uchun xarajatlarni segmentlash, ularni nazorat qilish va raqamli hisob tizimlaridan foydalanish muhim vosita hisoblanadi [3]. Xarajatlarni segmentlash ishlab chiqarish jarayonini tahlil qilish va resurslarni samarali taqsimlash imkonini beradi. Har bir xarajat turi xomashyo, ishchi kuchi, energiya, texnologik jarayon va transport xarajatlari alohida monitoring qilinadi. Bu segmentlash rahbariyatga har bir bo'g'in bo'yicha xarajatlarni aniqlash va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga yordam beradi. Xarajatlarni segmentlash nafaqat ishlab chiqarish jarayonini optimallashtirish, balki mahsulot tannarxini aniq belgilash va raqobatbardosh narx siyosatini shakllantirishda ham muhimdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Germaniya va Avstriya korxonalarida xarajatlarni segmentlash orqali mahsulot tannarxini o'rtacha 10-15% kamaytirish mumkin bo'lgan. Masalan, xomashyo sarfi va energiya iste'moli segmentlarini alohida tahlil qilish, ortiqcha yoki keraksiz sarflarni aniqlash va ularni kamaytirish orqali ishlab chiqarish tannarxini sezilarli darajada pasaytirish mumkin.

Xarajatlarni nazorat qilish esa segmentlashning amaliy natijasini ta'minlaydi. Nazorat mexanizmlari xarajatlarning belgilangan chegaralardan oshib ketishini aniqlash va tezkor choralar ko'rish imkonini beradi. Raqamli tizimlar yordamida har bir ishlab chiqarish bo'g'ini bo'yicha xarajatlarni real vaqt rejimida kuzatish mumkin. Misol uchun, Yaponiya sanoat korxonalarida ERP tizimlari orqali xarajatlarni nazorat qilish samaradorlikni 12-18% oshirishga yordam bergan, bu esa ishlab chiqarish jarayonida resurslarni tejash va mahsulot tannarxini kamaytirishga xizmat qilgan.

Raqamli hisob tizimlaridan foydalanish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda boshqa muhim vosita sifatida ishlaydi. ERP, MES va moliyaviy tahlil platformalari xarajatlar bo'yicha ma'lumotlarni birlashtiradi va tahlil qiladi. Shu tarzda rahbariyat xarajatlarning bo'linmalarga taqsimlanishi, resurslarning samaradorligi va ortiqcha sarf mavjudligini aniqlay oladi. Big Data va avtomatlashtirilgan tahlil vositalari xarajatlar segmentlarini solishtirish, trendlarni aniqlash va samaradorlikni oshirish uchun optimallashtirilgan choralarni ishlab chiqarishga yordam beradi. Shuningdek, xarajatlarni segmentlash va nazorat qilish orqali ishlab chiqarish jarayonlaridagi noaniqliklar kamayadi. Masalan, energiya yoki xomashyo sarfi ortib ketgan holatlarda tizim avtomatik signal beradi va rahbariyat tegishli chora-tadbirlarni qabul qiladi. Bu ishlab chiqarish jarayonidagi kechikishlar va mahsulot sifati pasayishining oldini oladi. Shu bilan birga, xodimlar ish faoliyati va bo'linmalar samaradorligi doimiy nazorat qilinadi, bu esa resurslarning optimal ishlatilishini ta'minlaydi. Xarajatlarni segmentlash va raqamli tizimlar orqali nazorat qilish moliyaviy shaffoflikni ham oshiradi. Raqamli tizimlar barcha xarajat ma'lumotlarini

avtomatik saqlaydi, auditorlar, investorlar va rahbariyat ushbu ma'lumotlarga istalgan vaqtda kirish imkoniga ega bo'ladi. Bu ichki va tashqi hisobdorlikni ta'minlab, moliyaviy qarorlar sifatini oshiradi va korxonaning raqobatbardoshligini kuchaytiradi.

Xarajatlar tahlili zamonaviy korxonalarda strategik va operatsion qarorlarni sifatli qabul qilishning asosiy vositasi hisoblanadi [4]. Har bir ishlab chiqaruvchi uchun xarajatlar tuzilmasini, resurs sarfini va ishlab chiqarish jarayonidagi ortiqcha xarajatlarni aniqlash muhimdir. Tahlil natijalari rahbariyatga ishlab chiqarish hajmini oshirish, resurslarni optimallashtirish va moliyaviy samaradorlikni oshirish bo'yicha asosli qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Misol uchun, Yaponiya va Singapur korxonalarida xarajatlar tahlili strategik qarorlar sifatini oshirishga xizmat qilib, ishlab chiqarish samaradorligini 10-15% ga oshirishga yordam bergan.

Operatsion qarorlar qabul qilish jarayonida xarajatlar tahlili real vaqtda ma'lumotlar taqdim etadi. ERP va MES tizimlari yordamida xomashyo, energiya va ishchi kuchi sarfi kuzatiladi, ortiqcha xarajatlar avtomatik aniqlanadi va tegishli chora-tadbirlar ishlab chiqiladi. Bu ishlab chiqarish jarayonidagi kechikishlar, resurslarning isrofi va mahsulot sifati pasayishining oldini oladi. Shu tarzda, xarajatlar tahlili operatsion qarorlarning tezkor va sifatli qabul qilinishiga yordam beradi.

Moliyaviy shaffoflik nuqtai nazaridan xarajatlar tahlili korxonalar faoliyatini audit va investorlar oldida aniq hisobdor qiladi. Raqamli va avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida xarajatlar bo'yicha barcha ma'lumotlar tizimli tarzda saqlanadi, bu esa moliyaviy hisobotlarning aniqligi va ishonchligini oshiradi. Shu bilan birga, tahlil natijalari asosida rahbariyat resurslarni qayta taqsimlash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va rentabellikni yaxshilash bo'yicha qarorlar qabul qiladi.

Xarajatlar tahlili korxonaning raqobatbardoshligini oshirishda ham muhim rol o'ynaydi. Mahsulot tannarxi va ishlab chiqarish samaradorligi bo'yicha to'liq va aniq ma'lumotlarga ega bo'lgan korxonalar bozorda raqobatbardosh narxlar belgilay oladi. Shuningdek, xarajatlarni tahlil qilish orqali ishlab chiqarish jarayonini optimallashtirish, isrofnii kamaytirish va resurslarni maksimal darajada ishlatish imkoniyati yaratiladi. Bu esa mahsulot sifatini oshirish va bozordagi pozitsiyani mustahkamlashga xizmat qiladi.

References:

1. A.A.Karimov, J.E. Kurbanbayev, S.A. Jumanazarov. Buxgalteriya hisobi 1-qism: Darslik. T.: "Iqtisod-Moliya", 2020. b.
2. A.A.Karimov, F.B. Kilicheva, N. Imamova. Biznesda buxgalteriya hisobi (F1). Ingliz tilidan tarjima / Tahrir. va so'zboshi bilan.. - T.: "Iqtisod-moliya", 2022. - 238 b.
3. N.Toshmamatov. Buxgalteriya hisobi nazariyasi [Matn]: Darslik. Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti, 2019.376 bet.
4. Dusmurotov R.D.. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. – T.: "Fan va texnologiya", 2013. – 476 bet.